

АННОТАЦИЯ

8D07311 - «Сәулет» білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін ұсынылған Ануар Азнамхан Ислямовичтің «Әлеуметтік феноменді ескере отырып, ашық қоғамдық кеңістіктердің сәулеттік-жоспарлау шешімдерінің ерекшеліктері» тақырыбындағы диссертациясына қатысты

Тақырыптың негіздемесі және зерттеудің өзектілігі

Соңғы жылдары әлемнің көптеген қалаларында ашық қоғамдық кеңістіктерді басым бағыт ретінде дамыту және реновациялау үрдісі тұрақты түрде байқалады. Бұл үдерістер қауіпсіз, жайлы және әлеуметтік тұрғыдан тартымды қалалық ортаны қалыптастыру арқылы қала тұрғындарының өмір сапасын арттыруға бағытталған. Қоғамдық кеңістіктерді дамытудың заманауи бағдарламалары тек абаттандыру мен эстетикалық жаңартуға ғана емес, сонымен қатар ортаны гуманизациялауға, табиғи және мәдени компоненттерді сақтауға, сондай-ақ халықтың әртүрлі топтарының әлеуметтік өзара әрекеттестігі мен интеграциясына жағдай жасауға бағытталған.

Ашық қоғамдық кеңістіктер - парктер, алаңдар, жағалаулар, жаяу жүргіншілер көшелері мен скверлер - қаланың күнделікті әлеуметтік өмірінің «қаңқасын» қалыптастыратын қалалық құрылымның маңызды элементтері болып табылады. Дәл осы кеңістіктерде коммуникация, рекреация, сәйкестену және өзін-өзі көрсету үдерістері жүзеге асады, бұл ашық қоғамдық кеңістіктердің сәулеттік ортасын күрделі әлеуметтік-мәдени феномен ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Аталған кеңістіктердің сәулеттік-жоспарлау шешімдері әлеуметтік мінез-құлық сипатына, аумақты пайдалану қарқындылығына және тұрғындардың қаланы қабылдауына тікелей әсер етеді.

Көптеген зерттеулер сапалы қалыптастырылған қалалық орта өңірдің экономикалық дамуына, туристік тартымдылықтың артуына, халықтың өмір сүру ұзақтығының өсуіне және қылмыс деңгейінің төмендеуіне ықпал ететінін дәлелдейді. Ян Гейл қалалар тарихы кеңістіктің сәулеттік-жоспарлау ұйымдастырылуы мен адамның мінез-құлық модельдері, сондай-ақ қалалық ортаның жалпы тиімді қызметі арасында тікелей байланыс бар екенін көрсететінін атап өткен. Осылайша, ашық қоғамдық кеңістіктерді дамыту тек сәулеттік емес, сонымен қатар әлеуметтік, экономикалық және мемлекеттік маңызға ие.

Өмір сапасы қалалардың жаһандық бәсекелестігіндегі негізгі ресурстардың біріне айналып отыр. Қалалық орта табиғи жағдайлар, техникалық және көлік инфрақұрылымы, құрылыс және қалалық тінде жүретін әлеуметтік үдерістер әсерінен қалыптасады. Қалалық жүйенің барлық элементтері күрделі әрі динамикалық өзара әрекеттестікте болады, оның нәтижесі ортаның жайлылығы мен тұрақтылық деңгейін анықтайды. Сонымен қатар, формалды қала құрылысы нормаларына сәйкестік ашық

қоғамдық кеңістіктер пайдаланушыларының әлеуметтік қажеттіліктері мен мінез-құлық сценарийлерін толық ескеруді әрдайым қамтамасыз ете бермейді.

Ашық қоғамдық кеңістіктердің сәулеттік ортасы - тәулік уақытына, маусымдық факторларға, пайдаланушылар белсенділігінің сипатына және қалалық құрылымның тарихи трансформацияларына байланысты қасиеттері өзгеріп отыратын динамикалық жүйе. Автокөліктендірудің артуы мен халықтың кеңістіктік мобильділігінің өзгеруі жағдайында көптеген ашық қоғамдық кеңістіктер өзінің әлеуметтік функциясын жоғалтып, деградацияға ұшырауда немесе бастапқы жобалық шешімдерге сәйкес келмей пайдаланылуда.

Зерттеудің өзектілігі ашық қоғамдық кеңістіктердің жергілікті әрі жалпы қалалық деңгейдегі рөлінің артуымен, сондай-ақ сәулет-қала құрылысы саясатындағы жетекші позицияларға шығуымен байланысты. Тұрғын үй құрылысының белсенді дамуы, мемлекеттік және муниципалдық абаттандыру бағдарламаларын іске асыру әлеуметтік феномен мен нақты қолдану сценарийлерін ескере отырып, қоғамдық кеңістіктерді қалыптастырудың сәулеттік-жоспарлау қағидаттары мен әдістемелік ұсынымдарын әзірлеу қажеттілігін күшейтеді.

Халықаралық тәжірибе кеңістікті жоспарлау саясатының тиімділігі экономикалық дамуға, әлеуметтік интеграцияға және қалалық ортаның тұрақтылығына оң әсер ететінін растайды. БҰҰ-Хабитаттың «Елді мекендер туралы жаһандық баяндамасы» мен «Қалалық және аумақтық жоспарлау жөніндегі халықаралық нұсқаулық қағидаттар» сияқты құжаттары қалалық кеңістіктерді жобалаудағы дәстүрлі тәсілдерді қайта қарастыру және қоғамдық қатысу мен инклюзивтіліктің рөлін арттыру қажеттігін атап көрсетеді.

Қазақстан Республикасы, әсіресе Алматы қаласы контекстінде ашық қоғамдық кеңістіктерді қалыптастыру мәселелері ерекше маңызға ие. Алматы халқының саны тұрақты түрде өсіп, қалалық аумақтың кеңеюімен және шеткері аудандардың дамуымен қатар жүруде. «Жаңа Алматы» кешенді даму жоспарын іске асыру және «шетсіз қала» қағидаты жаңа полиорталықтарды қалыптастыруды және қоғамдық кеңістіктердің әлеуметтік белсенділік пен коммуникация орталығы ретіндегі рөлін қайта пайымдауды көздейді.

2024 жылы «Алматы қаласының қоғамдық кеңістіктерін дамыту басқармасы» коммуналдық мемлекеттік мекемесінің құрылуы мемлекет пен муниципалдық құрылымдардың сапалы қалалық ортаны қалыптастыру мәселелеріне деген назарын күшейткенін көрсетеді. Бұл факт әлеуметтік факторларды ескере отырып, ашық қоғамдық кеңістіктердің сәулеттік-жоспарлау шешімдерін зерттеудің және жобалау практикасы үшін ғылыми негізделген ұсынымдар әзірлеудің өзектілігін айқындайды.

Зерттеу нысаны мен пәні

Зерттеу нысаны - Алматы қаласының ашық қоғамдық кеңістіктері.

Зерттеу пәні - әлеуметтік феноменді ескере отырып, ашық қоғамдық кеңістіктердің сәулеттік-жоспарлау шешімдері.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы қазіргі заманғы ірі қала жағдайында әлеуметтік факторларды ескере отырып, ашық қоғамдық кеңістіктерді қалыптастыру тәсілдерін дамыту және біріктіру болып табылады.

Жұмыста келесі ғылыми нәтижелер алынды:

1. Ашық қоғамдық кеңістіктерді қалыптастыру аспектілерінің бейімделмелі жіктеу жүйесі әзірленді;

2. Ірі қала жағдайында әлеуметтік факторлардың ашық қоғамдық кеңістіктердің сәулеттік-жоспарлау ұйымдастырылуына әсер ету ерекшеліктері анықталды, бұл пайдаланушылардың әлеуметтік мінез-құлқы мен ашық қоғамдық кеңістіктердің кеңістіктік құрылымы арасындағы өзара байланысты нақтылауға мүмкіндік берді;

3. Қалалық ортаның мінез-құлықтық, перцептивтік және құрылымдық сипаттамаларын кешенді түрде ескеруге негізделген ашық қоғамдық кеңістіктердің сәулеттік-жоспарлау шешімдерінің әлеуметтік тиімділігін бағалау әдістемесі әзірленді;

4. Посткеңестік ірі қала жағдайына бейімделген (Алматы қаласы мысалында) әлеуметтік-бағдарланған ашық қоғамдық кеңістіктерді қалыптастырудың сәулеттік-жоспарлау моделі ұсынылды, ол қоғамдық аумақтарды жобалау және жаңғырту кезінде пайдаланылуы мүмкін.

Алынған нәтижелер әлеуметтік тәжірибелер мен қалалық ортаның сәулеттік-кеңістіктік құрылымының өзара әрекеттестігі туралы қалыптасқан түсініктерді кеңейтеді және посткеңестік типтегі қалаларда әлеуметтік-бағдарланған қоғамдық кеңістіктерді жобалау үшін әдістемелік негіз қалыптастырады.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері

Зерттеудің мақсаты - әлеуметтік феноменді ескере отырып, ашық қоғамдық кеңістіктердің сәулеттік-жоспарлау шешімдерін қалыптастыру қағидаттарын әзірлеу және олардың қазіргі қала жағдайындағы ерекшеліктерін анықтау.

Зерттеу міндеттері:

1. ашық қоғамдық кеңістіктерді қалыптастырудың теориялық негіздерін талдау;

2. сәулеттік-жоспарлау жобалау факторы ретінде әлеуметтік феноменнің рөлін анықтау;

3. әлеуметтік бағдарланған ашық қоғамдық кеңістіктерді қалыптастырудың әлемдік және отандық тәжірибесін зерттеу;

4. Алматы қаласының ашық қоғамдық кеңістіктерінің сәулеттік-жоспарлау ұйымдастырылуын талдау;

5. сәулеттік-жоспарлау шешімдерінің әлеуметтік тиімділігін бағалау әдістемесін әзірлеу;

6. әлеуметтік факторларды ескере отырып, ашық қоғамдық кеңістіктерді қалыптастыру жөніндегі ұсынымдар мен модельді қалыптастыру.

Зерттеу шекаралары

Зерттеудің географиялық шекаралары Алматы қаласының аумағымен анықталады, оның шегінде алаңдар, парктер, скверлер, жағалаулар және жаяу жүргіншілер аймақтарын қамтитын эмпирикалық зерттеу жүргізілді. Қаланы таңдау оның әлеуметтік және функционалдық дифференциациясы айқын ірі мегаполис ретіндегі мәртебесімен, сондай-ақ қоғамдық кеңістіктерді пайдалану сценарийлері мен әлеуметтік тәжірибелерінің алуан түрлілігімен негізделеді.

Тарихи шекаралар талдаудың екі деңгейлі сипатына байланысты әртүрлі уақыт кезеңдерін қамтиды. Теориялық-тарихи талдау шеңберінде зерттеу XVIII ғасырдан XXI ғасырдың басына дейінгі кезеңді қамтиды және әлемдік қала құрылысы тәжірибесіндегі ашық қоғамдық кеңістіктер эволюциясын көрсетеді. Эмпирикалық бөлікте зерттеу XXI ғасырмен шектеледі және Алматы қаласының қазіргі ашық қоғамдық кеңістіктерінің жай-күйін талдауға бағытталған.

Зерттеу әдіснамасы

Осы зерттеуде әлеуметтік феномен ұғымы қалалық орта мен пайдаланушылардың әлеуметтік тәжірибелерінің өзара әрекеттесуі контекстінде АҚК (ООП) жұмыс істеу ерекшеліктерін қарастыруға мүмкіндік беретін аналитикалық категория ретінде қолданылады. Бұл ретте термин қалалық өмірдің барлық әлеуметтік сипаттамаларының жиынтығы ретінде түсіндірілмейді, керісінше тар мағынада - АҚК (ООП) пайдалану барысында пайда болатын әлеуметтік өзара әрекеттесудің тұрақты формалары ретінде қолданылады.

Жұмыс аясында әлеуметтік феномен өзара байланысты бірқатар сипаттамалар арқылы көрініс табады, олар пайдаланушылардың қалалық ортаны қабылдау және игеру тәсілдерін көрсетеді (әлеуметтік мінез-құлық ерекшеліктері, кеңістікті психологиялық қабылдау, визуалды жайлылық деңгейі, кеңістіктік сәйкестіктің қалыптасуы, экологиялық жауапкершілік элементтері және қоғамдық ортадағы коммуникация). Көрсетілген аспектілер дербес зерттеу нысандары ретінде емес, қалалық ортадағы әлеуметтік феноменнің көріну индикаторлары ретінде қарастырылады.

Зерттеудегі әлеуметтік феномен пайдаланушылардың әлеуметтік тәжірибелері мен ашық қоғамдық кеңістіктердің сәулеттік-жоспарлау ұйымдастырылуы арасындағы өзара байланысты анықтауға мүмкіндік беретін байланыстырушы ұғым ретінде қызмет етеді. Бұл АҚК кеңістіктік құрылымы мен морфологиясының ерекшеліктері пайдаланушылардың мінез-құлық модельдері мен кеңістікті қабылдауына қалай әсер ететінін анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеудің әдіснамалық негізі кешенді сипатқа ие және теориялық, социологиялық және кеңістіктік-талдамалық әдістердің үйлесімін қамтиды, бұл ашық қоғамдық кеңістіктерді сәулеттік-жоспарлау, әлеуметтік және мінез-құлықтық тұрғыдан бір уақытта қарастыруға мүмкіндік береді.

Жұмыста ашық қоғамдық кеңістіктердің кеңістіктік байланыстылығы, қолжетімділігі және ықтимал пайдалану қарқындылығын бағалауға бағытталған әдістер қолданылды:

- сәулет, урбанистика және қалалық орта социологиясы саласындағы ғылыми дереккөздерді талдау және жинақтау;
- сәулеттік-жоспарлау және морфологиялық талдау;
- табиғи бақылаулар және кеңістіктерді фотофиксациялау;
- АҚК пайдаланушыларын социологиялық анкеталау;
- АҚК әртүрлі типтерін салыстырмалы талдау;
- кеңістіктік талдау элементтері (space syntax тәсілдері).

Зерттеудің эмпирикалық базасы Алматы қаласының ашық қоғамдық кеңістіктерін талдауды қамтиды. Зерттеу барысында 137 ашық қоғамдық кеңістікті бастапқы картографиялау және талдау жүргізілді, олардың қатарына саябақтар, скверлер, жаяу жүргіншілер аймақтары, бульварлар және қалалық қоғамдық аумақтардың басқа да түрлері кірді.

Кеңістіктерді қабылдау мен пайдалану тәжірибесін зерттеу үшін социологиялық анкеталау жүргізілді, оған 75 респондент қатысты. Анкеталау қаладағы ашық қоғамдық кеңістіктердің жұмыс істеу сапасын жалпылама бағалауға және ең көп посещаемые әрі әлеуметтік маңызды аумақтарды анықтауға бағытталды.

Анкеталау нәтижелерін талдау негізінде жиі аталған қоғамдық кеңістіктер анықталды, олар кейін тереңдетілген сәулеттік-жоспарлау және морфологиялық талдау үшін іріктелді. Осылайша, зерттелетін кейстердің таңдауы социологиялық деректер мен кеңістіктік талдауды біріктіру негізінде қалыптастырылды.

Қоғамдық кеңістіктердің жұмыс істеу сапасын талдау үшін анкеталау нәтижелері мен пайдаланушылар пікірлерін талдауға негізделген бағалау критерийлер жүйесі құрылды.

Негізгі критерий топтарына мыналар жатқызылды:

- кеңістіктік қолжетімділік (қолжетімділік ыңғайлылығы, көлік және жаяу жүргіншілер байланыстылығы);
- жайлылық және қауіпсіздік (жарықтандыру, абаттандыру, визуалды және психологиялық жайлылық деңгейі);
- функционалдық қанықтылық (кеңістікті пайдаланудың әртүрлі сценарийлерінің болуы);
- әлеуметтік белсенділік (кеңістікті пайдалану қарқындылығы және пайдаланушылар топтарының әртүрлілігі).

Пайдаланушылардың субъективті бағалаулары (анкеталау деректері) табиғи бақылаулар, жоспарлау құрылымын талдау және фотофиксация нәтижесінде алынған кеңістіктердің объективті сипаттамаларымен салыстырылды. Қосымша ретінде ашық онлайн-дереккөздерде орналастырылған пайдаланушылар пікірлері мен пікірлері ескерілді, бұл зерттеудің эмпирикалық базасын кеңейтуге мүмкіндік берді.

Қоғамдық кеңістіктерге келу қарқындылығын қосымша мониторингтеу цифрлық навигациялық сервистер мен картографиялық қосымшалар

деректері негізінде жүргізілді, онда аптаның әртүрлі күндеріндегі (жұмыс күндері мен демалыс күндері) келу көрсеткіштерінің орташа мәндері талданды.

Зерттеуде қалалық ортаның кеңістіктік байланыстылығы мен қолжетімділігін талдауға бағытталған кеңістіктік синтаксис (space syntax) тәсілдерінің жекелеген әдістері қолданылды. Бұл әдіс негізгі сандық құрал ретінде емес, қосымша талдамалық тәсіл ретінде пайдаланылды.

Кеңістіктік талдау элементтері қоғамдық кеңістіктердің қалалық құрылымға интеграциясын, жаяу жүргіншілер маршруттарының байланыстылығын, кеңістікті пайдалану ықтималдығының қарқындылығын бағалау үшін қолданылды.

Алынған нәтижелер пайдаланушылардың байқалған мінез-құлық тәжірибелерімен және қоғамдық кеңістіктерге келу деректерімен салыстырылды.

Мәселенің зерттелу деңгейі

Зерттеудің теориялық базасы сәулет, қала құрылысы, социология және экология салаларындағы отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне сүйенеді. Сәулеттік жобалаудың әлеуметтік-функционалдық аспектілері М. Вильковский, К. Карташова, К. Кияненко, В. Молчанов, З. Яргина және т.б. еңбектерінде қарастырылған. Қалалық ортадағы әлеуметтік өзара әрекеттесу мен мінез-құлық сценарийлерін зерттеулер Дж. Мид, В. Баня, Р. Смит, сондай-ақ Дж. Джейкобс еңбектерінде ұсынылған.

Қоғамдық кеңістіктердің сәулеттік сапаларын зерттеуге К. Линч (Lynch K.), В. Глазычев, А. Крашенинников, И. Лежава айтарлықтай үлес қосты, олар қаланың кеңістіктік құрылымын, орталықтану деңгейлерін және қалалық тіннің өткізгіштігін қарастырды. У. Уайт, Я. Гейл (Gehl J.), Э. Пеньялоса жүргізген шетелдік зерттеулер шағын сәулеттік формалардың, жоспарлау шешімдерінің және микрокеңістіктік факторлардың қоғамдық кеңістіктерді пайдалану қарқындылығына әсерін көрсетті.

Зерттеудің теориялық негізі әлеуметтік кеңістік өндіру және оны қабылдау жөніндегі заманауи халықаралық тұжырымдамаларға жүгіну арқылы едәуір кеңейтіледі. А. Лефевр (Lefebvre H.) еңбектерінде кеңістік әлеуметтік тұрғыдан құрылатын категория ретінде қарастырылып, ол тәжірибелер, репрезентациялар және символдық мағыналардың өзара әрекеттесуі арқылы қалыптасатыны негізделген. Бұл тәсіл ашық қоғамдық кеңістіктерді тек сәулеттік-жоспарлау шешімдерінің нәтижесі ретінде ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік қатынастар мен күнделікті тәжірибелердің өнімі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Бұл идеялардың дамуы Д. Харви (Harvey D.) зерттеулерінде ұсынылып, ол «қалаға құқық» тұжырымдамасын енгізіп, инклюзивтілікке, қолжетімділікке және қалалық ресурстардың әділ бөлінуіне назар аударады.

Қоғамдық кеңістіктердің әлеуметтік өндірісі контекстінде С. Лоу (Low S.) еңбектерінің маңызы зор, онда кеңістіктік сәйкестікті қалыптастыру, символдық иемдену және қалалық ортадағы мәдени тәжірибелер механизмдері ашылады. Бұл тәсілді М. Кармона (Carmona M.)

тұжырымдамасы толықтырады, ол қоғамдық кеңістікті морфологиялық, функционалдық, визуалдық және әлеуметтік параметрлердің көпдеңгейлі өзара әрекеттестігі арқылы және қалалық ортаның сапа критерийлері тұрғысынан қарастырады.

Зерттеудің жаһандық контексті БҰҰ-ның тұрақты даму мақсаттарына, атап айтқанда 11.7 мақсатына, яғни қауіпсіз, инклюзивті және қолжетімді қоғамдық кеңістіктерге қолжетімділікті қамтамасыз етуге жүгіну арқылы күшейтіледі. Бұл индикаторларды ескеру жергілікті сәулеттік-жоспарлау шешімдерін тұрақты даму жөніндегі халықаралық күн тәртібіне біріктіруге және ашық қоғамдық кеңістіктердің сапасын бағалаудың салыстырмалы критерийлерін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Қалалық ортаның әлеуметтік-мінез-құлықтық аспектілерін теориялық негіздеу психогеография бағытындағы зерттеулер арқылы қамтамасыз етіледі. Психогеографияның классикалық идеяларын Г. Дебор (Debord G.) қала кеңістігін аффективті тәжірибе және спонтанды қозғалыс (дрейф) алаңы ретінде қарастырып, кеңістікті пайдалану сценарийлерін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл тәсілдер М. де Серто (de Certeau M.) еңбектерінде дамытылып, қалалық ортаны игерудің күнделікті тәжірибелері талданады, сондай-ақ М. Оже (Augé M.) «бей-орындар» ұғымын енгізіп, идентичностен айырылған транзиттік кеңістіктерді сипаттайды.

Қалалық ортаны қабылдау және визуалды жайлылық мәселелері К. Эллард (Ellard C.) еңбектерінде, архитектуралық параметрлердің пайдаланушылардың психоэмоционалдық жағдайына әсері тұрғысынан қарастырылады, сондай-ақ С. Маккуайр (McQuire S.) еңбектерінде медиа мен визуалды қабылдаудың қалалық орта мен мінез-құлыққа әсері зерттеледі. Қалалық құрылымды когнитивті қабылдауға К. Линч үлкен үлес қосып, «қала бейнесі» және кеңістіктік оқылымдылық элементтері тұжырымдамасын ұсынды.

Қазақстандық зерттеулерде соңғы жылдары, әсіресе Алматы мен Астана қалаларында, посткеңестік әлеуметтік-экономикалық өзгерістер мен қала құрылысы басымдықтарының өзгеруі жағдайында ашық қоғамдық кеңістіктердің трансформациясына ерекше назар аударылады. А. Ходжиков, А. Абилов, В. Яскевич, Д. Абайдулова еңбектерінде кеңестік қоғамдық кеңістіктердің заманауи қалалық белсенділік формаларына бейімделу үдерістері қарастырылады, ортаның фрагменттелуі, жеткіліксіз байланыстылығы және функционалдық бірсарындылығы мәселелері анықталып, формалды абаттандырудан пайдаланушыға бағдарланған орта қалыптастыруға көшу қажеттілігі атап өтіледі. Н. Козбагарова, К. Ибрагимова, З. Каракбаева және басқа авторлардың зерттеулері Қазақстан қалалары орталықтарының кеңістіктік әлеуетін кеңейтіп, посткеңестік урбанизация жағдайында қоғамдық кеңістіктердің сапасын талдайды және оларды көпдеңгейлі және жерасты шешімдері арқылы интенсификациялау мүмкіндіктерін қарастырады. Б. Куспанғалиев, Г. Садвокасова, М. Глаудинова және Ж. Толеген, Г. Мауленова, В. Мусабаева, Д. Абайдулова еңбектерінде заманауи қалалық қоғамдық кеңістіктерді қалыптастырудың

ерекшеліктері мен принциптері зерттеледі, ал К. Байпаков, А. Маргулан, Т. Басенов, М. Мендикулов, Б. Глаудинов, Б. Куспанғалиев, К. Самойлов, М. Кенжебеков еңбектерінде қалалық қоғамдық кеңістіктердің тарихи дамуы қарастырылады. Сонымен қатар, отандық жұмыстардың басым бөлігі көлемдік-жоспарлау, көлік және нормативтік аспектілерге бағытталған, ал кеңістікті пайдаланудың әлеуметтік-мінез-құлықтық механизмдері, бақылаудың эмпирикалық әдістері және АҚК әлеуметтік тиімділігін кешенді бағалау әдістері, соның ішінде социологиялық деректерді кеңістіктік талдаумен (space syntax, цифрлық модельдеу) біріктіру жеткіліксіз зерттелген.

Мәселенің теориялық әзірлену деңгейі жоғары болғанына қарамастан, нақты жергілікті контексттерде, соның ішінде посткеңестік қалалар жағдайында сәулеттік-жоспарлау шешімдері мен әлеуметтік феномен арасындағы өзара байланысты кешенді түрде анықтауға бағытталған зерттеулердің тапшылығы сақталуда. Бұл практикалық бағытталған сәулеттік-жоспарлау модельдерін әзірлеуге бағытталған әрі қарайғы зерттеулердің қажеттілігін айқындайды.

Зерттеу гипотезасы

Зерттеу гипотезасы - ашық қоғамдық кеңістіктердің әлеуметтік тиімділігі пайдаланушылардың әлеуметтік феномендері мен мінез-құлық сценарийлерін көрсететін сәулеттік-жоспарлау шешімдерінің сипатына байланысты болады. Жобалау және реконструкциялау кезінде әлеуметтік тәжірибелерді, кеңістіктік және уақыттық вариативтілікті, сондай-ақ кеңістікті бейресми игеру формаларын ескеру әртүрлі әлеуметтік топтардың қатысу деңгейін арттырып, кеңістіктің тұрақты қызмет етуін қамтамасыз етеді деп болжанады.

Қорғауға ұсынылатын негізгі қағидалар

1. Ашық қоғамдық кеңістіктерді тек абаттандыру объектілері ретінде емес, қалалық ортаның коммуникация, демалыс, қозғалыс және өзін-өзі ұйымдастыру процестерін қамтамасыз ететін элементтері ретінде қарастыру қажеттігі негізделді.

2. Әлеуметтік феномен ашық қоғамдық кеңістіктер сәулетінде жобалық фактор ретінде анықталды.

3. Әлеуметтік тиімділік формалды абаттандыру деңгейінен емес, кеңістіктің ұйымдастырылуынан туындайтыны анықталды.

4. Транзиттік ағынды тұрақты болуға айналдыру үшін жоспарлау құрылымында «тоқтау қалталары» мен тартылыс тораптарының болуы қажет екені дәлелденді.

5. Субъективті қауіпсіздік сәулеттік-жоспарлау категориясы екені анықталды.

6. Әлеуметтік тиімділікті бағалау әдістемесі әзірленіп, Алматы мысалында апробациядан өтті.

7. Әлеуметтік тиімді ашық қоғамдық кеңістіктің бейімделмелі типтегі моделі қалыптастырылды.

Теориялық және практикалық маңыздылығы

Зерттеудің теориялық маңыздылығы - әлеуметтік феноменді ескере отырып, ашық қоғамдық кеңістіктерді қалыптастыру туралы ғылыми түсініктерді кеңейтуінде және әлеуметтік тиімділікті зерттеуге арналған теориялық-әдіснамалық негіз құруында.

Практикалық маңыздылығы - алынған нәтижелерді жобалау, талдау және басқару қызметінде тікелей қолдану мүмкіндігімен анықталады.

Нәтижелер:

1. сәулеттік жобалау тәжірибесінде;
2. жергілікті басқару органдары қызметінде;
3. жобалау алдындағы және жобадан кейінгі диагностикада;
4. архитектура, урбанистика және қала құрылысы бойынша білім беру процесінде қолданылуы мүмкін.

Өзірленген әдістеме мен модель сипаттамалық талдаудан нақты жобалық талаптар мен ұсынымдар қалыптастыруға көшуге мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелерінің апробациясы

Зерттеу нәтижелері бойынша диссертацияның негізгі тұжырымдарын қамтитын ғылыми мақалалар жарияланды:

1. Aznamkhan Anuar, Glaudinova Mekhribanu, Alias Abdullah, The interrelation between socio-cultural aspects and the quality of public open spaces in Almaty, Kazakhstan (Взаимосвязь социально-культурных аспектов и уровня качества открытых общественных пространств города Алматы, Казахстан; Алматы қаласының (Қазақстан) ашық қоғамдық кеңістіктерінің сапа деңгейі мен әлеуметтік-мәдени аспектілерінің өзара байланысы), *Planning Malaysia*, 22(33), 564 - 583 б., 2024, <https://doi.org/10.21837/pm.v22i33.1568>;

2. А.И. Ануар, М.Б. Глаудинова, А.Б. Абдулла, Classification of public open spaces (Классификация открытых общественных пространств; Ашық қоғамдық кеңістіктерді жіктеу), *Қазақ бас сәулет-құрылыс академиясының хабаршысы*: Т. 4 № (98), 2025, 7 - 20 б., <https://doi.org/10.51488/1680-080X/2025.4-01>;

3. М.Б. Глаудинова, А.И. Ануар, А.Б. Абдулла, Typology of Almaty's public open spaces by spatial planning (Типология открытых общественных пространств Алматы по планировочной структуре; Алматының ашық қоғамдық кеңістіктерінің жоспарлау құрылымы бойынша типологиясы), *Қазақ бас сәулет-құрылыс академиясының хабаршысы*: Т. 4 № (98), 2025, 46 - 61 б., <https://doi.org/10.51488/1680-080X/2025.4-03>.

Жұмыстың құрылымы мен көлемі

Диссертация 196 беттен тұрады және Кіріспеден, үш бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен (120 атау), екі қосымшалардан және мәтінмен біртұтас иллюстрациялық материалдан құралған.

Бірінші бөлімде әлеуметтік феноменді ескере отырып ашық қоғамдық кеңістіктерді қалыптастырудың теориялық негіздері қарастырылған. Ашық қоғамдық кеңістіктердің түсінігі мен жіктелуі ашылып, олардың негізгі

типологиялық және функционалдық сипаттамалары анықталған. Әлеуметтік феномен сәулеттік-жоспарлау ортасын қалыптастыру факторы ретінде талданып, әлеуметтік үдерістер мен пайдалану сценарийлерінің кеңістіктік ұйымдастырылуға әсері қарастырылған. Әлеуметтік бағдарланған ашық кеңістіктерді жобалаудың әлемдік тәжірибесіне талдау жүргізіліп, оларды қалыптастырудың заманауи тәсілдері мен үрдістері анықталған.

Екінші бөлімде Алматы қаласының мысалында ашық қоғамдық кеңістіктердің сәулеттік-жоспарлау ұйымдастырылуына талдау және бағалау жүргізілген. Ашық қоғамдық кеңістіктердің сәулеттік-жоспарлау құрылымы зерттеліп, олардың пайдалану әлеуметтік сценарийлеріне талдау жасалған, қалалық орта сипатына байланысты кеңістіктің жұмыс істеу ерекшеліктері анықталған. Табиғи бақылаулар, талдамалық және салыстырмалы әдістер негізінде кеңістіктердің пайдаланушылардың қажеттіліктеріне және оларды пайдалану қарқындылығына сәйкестік дәрежесін анықтауға мүмкіндік беретін сәулеттік-жоспарлау шешімдерінің әлеуметтік тиімділігін бағалау әдістемесі ұсынылған.

Үшінші бөлімде әлеуметтік тиімді ашық қоғамдық кеңістіктерді қалыптастырудың сәулеттік-жоспарлау қағидаттары әзірленген. Сәулеттік-жоспарлау шешімдерінің пайдаланушылардың әлеуметтік мінез-құлқы мен өзара әрекеттесуіне әсері қарастырылып, әлеуметтік бағдарланған қалалық ортаны жобалаудың заманауи құралдары мен технологиялары анықталған. Зерттеу нәтижелері негізінде әлеуметтік факторларды ескере отырып ашық қоғамдық кеңістіктің сәулеттік-жоспарлау шешімінің моделін және ұсыныстар әзірленіп, қалалық ортаның сапасын және оны пайдалану тиімділігін арттыруға бағытталған.